

Роман
ІВАЊИЧУК

Місто

Повісті

Харків
«Фоліо»
2018

СЪОМЕ НЕБО

Повість

— Дні і ночі, які ми збиралися того літа провести на Лисинці у Васишиній хаті, мали стати для нас святом, — згадував Страус, коли його напередодні візиту генерального губернатора Ганса Франка взяли заложником і він десять діб разом із тридцятьма мешканцями Міста ждав у підвалі гончарної школи можливої смерті від фашистської кулі; режисер Міського театру Іван Стефурак з увагою слухав розповідь свого молодшого колеги, і так вони удвох скорочували собі нестерпно тягучий час першої тюремної ночі. — Нас троє шкільних товаришів після довгої розлуки домовилися відпочити в Білій Березі, куди я наїздив щоліта, й з висоти часу глянути один на одного та й згадати — і добре, і прикре... Ми майже два тижні мліли в погожі дні поблизу кащиці над Черемошем, коли ж над Лисинкою зависала негода і небо з землею єдналися рівними ниточками дощу, а сама гора ховалася від мешканців Білої Берези в теплому тумані, грали в преферанс. Ніхто не знав, коли за календарем будній день, коли неділя.

Хоча й ні... В неділю вранці з Васишиної комори просочувався до наших кімнат лужний дух злежаної чистої білизни, змішаний з кислуватим запахом кептарів і кожухів, — це означало, що господиня відчинила скриню і збирається до церкви. Наряджалася вона по-святковому повільно, неділя робила її іншою — розпрямленою, стрункою, — і коли стояла перед дзеркалом, розчісуючи роговим гребенем чорне, мов смола, волосся, з її лица, обвітреного, втомленого, позначеного біля очей віяльцями, а по обидва боки уст підківками зморшок, проглядала зваба, яка не встигла ще стекти разом із сльозами за мужем Василем, що загинув кілька літ тому на дарабі.

Василина одягалась на кухні, куди потіснилася на літо, віддавши дві кімнати для міських людей; вона рада була квартирантам: мала від цього розраду і гріш, а ще надію,

що її малого Василька учені люди візьмуть в науку, і най би постелилася йому інша доля, ніж вітцеві, — бо що робити...

На ту її з відтінком провинності фразу — «бо що робити» — квартиранти вже й не реагували, а спочатку вона їх смішила: Васирина водно її вживала, проте не без потреби, а лише коли не вистачало слів. Фраза знадоблювалася Васирині тоді, як у душу приходила полегша і їй ставало незвично, незручно якимось, що вдовина безнадія злагіднилася раптом від усміху дитини, чи від вдоволення вгодованістю поросяти або ж від ласкавого слова чужої людини; вживала її, коли знімала з себе провину за чийсь клопіт, стихійне лихо або смерть.

«Йду до церкви, бо що робити», — говорила Васирина, не відводячи від дзеркала очей, коли хтось із пожилців заходив до кухні, щоб набрати води для вранішнього вмивання. В неділю вона не метушилась, була наче відсутньою у своїй хаті, де будні без упину настигали її своїми вимогами, — до жінки раз на тиждень сходяв, сокрушившись серцем, її жорстокий ангел, щоб натруджену роботою й пригноблену самотністю Васирину вивести з клопітного дому в храм духовного спочинку — до людей.

Вчитель Богдан Зарицький, якого колись гімназисти прозвали за високий зріст і причетність до германістики Страусом, і цієї неділі прокинувся від специфічного запаху із Васириної скрині; вивільняючись від дрімоти, він відзначив у думці, що ще один тиждень канікул промайнув, наче батоном тріснув, і відпочинку зосталося не так уже й багато — Зарицький приїжджав у гори на один місяць.

Поводив очима по дощаній, видубленій часом стелі, по зорнілих сволоках, помережаних нехитрими різьбленими узорами й трираменними хрестами; на тих сволоках під самою стелею лежали пожовклі старі газети, які, мабуть, читав колись газда Василь, шкільні підручники малого Василька, товста книга, певне Біблія, бляшанка з тютюном і люлька — реліквії по господареві дому, великодні писанки в інкрустованих тарелях — яскраві цьогорічні і збляклі давніші, на сліпучо-білій стіні під вишитим рушником висів у дерев'яній рамці шлюбний портрет красуні Васирини

й вирлоокого вусатого Василя — дві голови, прихилені одна до одної; під тією ж стіною стояло незаймане ліжко, застелене космацьким ліжником і вивершене високими подушками — ліжко належало тій шлюбній парі, що на портреті, і тепер немов чекало, що господар колись-таки повернеться і воно знову освятиться любов'ю; у куті пишалася викладена косівськими майстрами кахляна піч, на чоловому боці якої вгорі хмурився святий Миколай, погрожуючи вказівним пальцем; під ним, через усі три кахлі, мчався парокінною брничкою самовдоволений гевал із запаленою люлькою в зубах, ще нижче, на першій кахлі, молився під церквою упокорений долею мандрівник, на другій — у задумі, за корчемним столом, сидів мудрець з пергаментним сувоєм у руці, на третій — бив у дзвін на сполох молодий дзвонар, а в самому низу стріляли з пістолів вояки, які вийшли завойовувати світ.

Страус кожного ранку, обвівши оком кімнату, зупиняв погляд на цій печі і, дивуючись вигадці умільців, видивляв для себе все нові й нові характерні риси осіб, зображених на кахлях, новий їх зміст, захований за зовнішньою примітивністю, з часом ці особи стали дуже знайомими, наче він знав їх усе життя.

Потім погляд Страуса перебіг до кута, біля якого примістилося його ліжко: «Як мається мій сусід по кімнаті?» Кожного ранку Зарицький з цікавістю споглядав маленького і боязкого павучка, що вряди-годи вилізав із щілини в стіні на своє незриму плетиво і ждав поживи. Цей павучок був цілком позбавлений хижості, видно, через свою боязку вдачу він і поселився в чистій тихій хаті, в яку не залітали ні мухи, ані комарі; зароєного мушвою світу боявся і не мав охоти вилазити надвір, щоб сплітати свої сіті між гілками бузку, віниччя, порічок, черешень; він волів жити хай із кволою надією на поживу, але в безпеці, аніж серед достатку надворі, де всіляко буває: вітер і дощ, бурі і град — там треба боротися за життя, а тут цих труднощів немає, тут хіба що дошкуляє голод, зате ніхто йому не загрожує і він — нікому... «Ось я грюкну кулаком по стіні, затремтить павутиння, і павучок миттю зникне у надійному сховку-щілинці, а потім знову крадь-

кома вигляне, — подумав Страус. — Мирно живе собі у Васишиній хаті павучок-пацифіст».

Страус таки гупнув по стіні, павучок заховався. Ще полежав хвилину, тоді схопився з ліжка, бо день надворі розпочинався погожий, а їх у горах не так уже й багато.

Глянув крізь вікно. Глибоко внизу, у вигнутій долині, завмерло в очікуванні свята гірське село Біла Береза. Воно збіглося критими гонтом хатами до стрункої трибанної церковці, мов бджоли до вулика, а довкола на кичерах сторожами поставали маленькі хатки, і тільки з боку Черемошу, який блищав вигнутою вузькою стрічкою, ізвором між Турнасом та Ігрцем входила на Покуття буковинська далина. Звідти й кинуло сонце сніп променів на село, і холодний Черемош задихав сивою парою, мов олень, що в бігу спинився раптом на лісовій просіці; загорілися бляшані бані церковці, і завмерле село почало оживати. Задзвеніли дзвіночки в лугах біля кашиці, гейкнув стиха пастух, ніби пробуючи голос, а потім загейкав лункіше, сміливіше, розкуто; он понад низькими верболозами пропливла крисаня з павою — наче сама собою, а людини не видно; з кичер покотилися, гейби крашанки, прихожани в гарячій убері; дзеленькнув на дзвіниці дзвін, нагадав селові про неділю і змовк; Васишина й собі покотилася униз стежкою поміж стиглими травами — і всюди було святково тихо, всюди панувала свобода й не чутно було сили — ні божої, ані людської.

Богдан Зарицький відчинив навстіж вікно. З настояних у нічній росяній прохолоді трав повіяло дурманним запахом вовчуга, що розкитичився ліловим цвітом по всьому схилі стрімкої гори, розквітлий вовчуг нагадував, що вже пора братися за коси; завтра Василина, певне, скличе толоку, бо сама не дасть собі ради з сінокосом. А що, якби вони утрюх — розважний філософ Страус, елегантний меценас, який в силу обставин став працівником нотаріальної контори, Мирон Костецький і замкнутий у собі піфагорієць, нині бухгалтер споживспілки Роман Заставний (обидва мешкають у кімнаті по той бік сіней), — та взялися за коси й допомогли впорати сіно сердешній Васишині... Еге, якби-то... Забула корова, як телям була;

давно троє ровесників перевзулися із шкарбунів у лаковані мешти, давно вже мужицька шкіра злізла з долонь, ручки пухкенькими стали, а в Мирона ніколи мозолястими й не були, бо родом з Міста... А здається, ніби зовсім недавно вони втрьох уперше сіли за парти Міської гімназії. Було це перед війною, яку вперто називають Першою світовою, цим самим стверджуючи, що повинна бути ще й друга, і третя, що в чотирнадцятому році на доповнення до юліанського і григоріанського впроваджено ще й військовий календар, в якому дата війни пересуватиметься з року на рік, подібно як великодні свята з місяця на місяць... Ніби вчора, дванадцятилітніми, сіли за гімназійні парти з непохитною вірою стати вченими мужами; докінчували ж навчання після Першої світової війни — як хто зумів. Мирон студював право у Львівському університеті, звідки був вигнаний під час пацифікації, бо українець. Роман, який ще в гімназії підказував учителеві математики свої варіанти рішення задач, ледве зміг за панської Польщі закінчити бухгалтерські курси і, мабуть, через ту кривду став мовчазним, а може, в нього інший спосіб мислення, математичний, і він справді, як піфагорійці, вважає лише числа суттю гармонії Всесвіту... Здібний до мов Богдан закінчив германістику у Відні й після повернення отримав посаду в українській приватній гімназії... Давно злізли з долонь мозолі, і ні до коси їхні руки тепер не придатні, ні до ремесла. Та щось-таки в них залишилося від того первісного, з дитячих років: певне, почуття старої дружби, яка й спонукала їх по довгій розлуці поїхати разом на відпочинок у гори, де вони віддавалися спогадам у перервах між партіями преферансу або ж після суперечок про політику і штуку.

«Завтра, мабуть, розпочнеться косовиця», — думав Страус, дивлячись крізь вікно на синювате прозоре плесо, на дні якого скупчилися, немов мушлі, хати, а за воротами на стежці, котрою покотилася Василина у вибиваному пацьорками кептарі, шальоновій хустці і гарячо-жовтій запасці, стояв малий Василько — в полотняних штанах, згрібній сорочині, весь білий і чистий, мов польовий тюльпан. Він проводжав поглядом матір, яка раз на тиж-

день скидала з себе разом із забрудненою вберею мерву буденних клопотів і виходила розпрямлена на люди; відтак погляд його прикипів до синьої даліни, що висмоктувалась із білоберізької котловини і протискала між Турнасом та Ігресем ген у невідомі світи, і манила його, і кликала, а він ще тримався босими ногами вершечка Лисинки, бо далина була заманлива, але й тривожна, і віяло від неї не тільки звабою, а й моторошністю. Та вже пік йому в підшви камінний ґрунт на Лисинці, немов циганська плита, він тупцював нетерпляче і весь аж нахилився, щоб полетіти у ту даль. «І полетить, і крильця зміцніють», — думав Страус про добру долю білого Василюниного хлопчика, яка прийшла до нього неповних два роки тому і не повинно їй бути кінця.

У цю мить Зарицький зачув далекий, густий, дивовижно потужний металічний гул. Він наростав із заходу, міцнів, дзвенів, пульсував, завивав, мов фабрична сирена, комусь загрожував, і був цей звук зовсім несумісний з недільною благодатною тишею над Білою Березою, він кремсав її, гвалтував, знущався, накидав свою владу, голоснішав, гнівив, принижував, давив, був сильний і свавільний, погордливий і безпощадний, перед ним нишкла природа, тьмарилося сонце, і врешті Страус помітив, як по лискучії бані церкви просунувся і зник чорний хрест.

Збагнув, що це летять літаки, глянув угору й побачив їх: із заходу на схід летіло три трійки лискучих хрестоподібних аеропланів. Полегшено зітхнув, зрозумівши причину навального гулу. Він навіть провів захопленням поглядом сталевих велетнів, бо, хоч не був ніколи поетом техніки, хоч був жерцем класичної краси поезії, все ж розумів, що людський прогрес мусить набирати несподіваних виявів і форм, які не завжди евфонічні, милозвучні, пасторальні, пастельні, — прогрес жорстко ступає по землі й деколи топче красу, до якої людство встигло звикнути, та створює красу нову, котрою будуть захоплюватися майбутні покоління, позбавлені надмірної чутливості, сентиментальності й ліризму. Все це розумів Богдан Зарицький і мирився, як міг, з новинами прогресу, щоб не стати ретроградом.

Гул літаків був інакшим, ніж він звук його чути досі. «Що ж, винайдено людьми знову щось нове, — подумав, — могутніше, швидкісніше, потрібніше для життя», і все-таки його обурював гвалтівний звук металу. І немов на підтвердження його невдоволеності застукотіли глухі вибухи угорі; Страус знову підвів голову й побачив, як небо на тій лінії, де пролетіли літаки, всіялося жмутками чорних хмаринок.

— Що б це мало означати? — запитав Мирон; він стояв позаду Страуса, у піжамі. До вікна підходив і Роман, мовчки споглядаючи загадкові хмаринки на небі.

— Певне, вправи, маневри... — мовив, низавши плечима, Зарицький.

— Маневри? — скинув бровами Мирон. — Хоча...

Обидва повернули голови до Романа, запитливо глянули на мовчазного колегу, хоч і не сподівалися почути від нього пояснень: Романа світ наче й не обходить, він поводитьсь так, ніби прийшов з іншої планети спостерігати життя землян і йому дивно, чому вони так метушаться; непроникливе обличчя Заставного, наполовину закрите сивими бакенбардами і вусами, завжди викликало в тих, хто до нього звертався, зниковіння, сумнів у доречності, потрібності, доцільності свого запитання; проте в цю мить, коли пролунали незрозумілі вибухи в небі, після яких позаду літаків розпливаються сірі купчасті хмарки, він повинен висловити свою думку, до того ж однозначну.

Статечний Страус, якого рідко покидав олімпійський спокій, у нервовому напруженні чекав слова від Романа і з тривогою спостерігав, як тьмарилося обличчя Заставного; Костецький перехопив Страусову тривогу і Романове зосередження, в його швидких очах зблиснула гріховна цікавість; Роман скося подивився на Мирона, потім перевів погляд на Богдана, мовив коротко:

— Це війна.

Він нервово полапав себе долонями по грудях, ніби перевіряв, чи має при собі документи. Мирон скинув бровами і застиг із здивованим виразом обличчя. Зігнута у лікті ліва рука Страуса затремтіла, долоня стиснулася в кулак: перед очима постала його домашня бібліотечна

кімната у рудому полум'ї від вибуху снаряда, він глянув у вікно, за котрим потривожена ревом літаків природа заспокоїлася і знову стала доброю і тихою, мовив:

— Не може цього бути...

— Чому — не може? — — озвався по хвилі Мирон. — Усе на світі можливе... — Звістка про війну ніби збудила його зі сплячки, і він фривольно промугикав стару австріяцьку пісеньку: — «Бо війна війною, в ній є божа сила, як не заб'є тебе гостра куля...»

— Не треба жартувати, Мироне, — проказав Роман.

Страус не повертав од вікна голови: «Як це так: знову прогрес, який мав би виявити світові нову несподівану красу, приносить смерть, знищення?.. Невже це закономірність? Динаміт винайшли для вивільнення енергії, щоб полегшити працю людських рук, а застосували передусім для вбивства. Людина віками мріяла піднятися в повітря, а коли зробила це — не забарилася скинути на землю бомбу. Автоматику поспішили використати для створення кулемета... То хай припиниться прогрес техніки і живе тільки поезія й мистецтво, які у своїй естетичній суті не міняються, завжди людяні — яких би форм не набирали. Я — ретроград? То чому, скажіть, чому найгеніальніші й найсміливіші винаходи перш за все перехоплюються людодобами? Щоб випробувати добро і зло, закладені в людині? І лише подолавши зло, обернути винахід їй на користь? Але ж відкриття народжуватимуться без перерви, то що — завжди вони мають пройти випробування у війнах, і війнам насправді, як за календарем, кінця не буде?..»

А за ворітьми на стежці стояв білий Василько, він дивився в бік буковинської даліни, над якою тільки що пролетіли літаки, його зачарувала сила металічного гулу; його очима зорило у даль нове покоління, яке з цікавістю сприйматиме нововведення прогресу, братиме від нього користь, віритиме в нього і керуватиме ним, тому не може цього бути, не сміє чорний хрест, що тільки-но проповз по церковній бані, знести з лица землі цю русяву голівку, на якій пустотливий вітерець забавляється повісмяним волоссям.

І Страус повторив, повертаючись від вікна:

— Не може цього бути!